

JOŠ JEDNA KNJIGA IZ MARULIĆEVE BIBLIOTEKE

Mladen Parlov

UDK: 027.1(497. 5 Split) »14« : 009. 5
Izvorni znanstveni rad

Mladen Parlov
Teološki fakultet
S p l i t

U trezoru biblioteke Teologije u Splitu nalazi se knjiga kojoj se na hrpu nalaze, rukom napisana, tri imena: *Sedulius, Juvencus, Arator & c.* Poznavateljima Marka Marulića i njegova djela ta imena dobro su poznata. Naime, radi se o trojici antičkih kršćanskih pjesnika čija je djela Marulić posjedovao u svojoj biblioteci. Podsjetimo se da je Marko Marulić, humanist, pjesnik, duhovni učitelj, pisac i teolog, posjedovao, za vrijeme u kojem je živio, dobro opremljenu osobnu biblioteku u kojoj su se nalazile knjige s raznih područja ljudskog znanja. Među knjigama nalazimo djela prirodoznanstvenika, povjesničara, geografa, govornika, epskih pjesnika, filozofa, teologa itd. U svojoj oporuci Marulić je odredio da se poslije njegove smrti neke od njegovih knjiga podijele splitskim samostanima, neke njegovim prijateljima, dio da se proda a novac razdjeli siromasima. Od relativno velikog broja knjiga (oko 200 jedinica), iz Marulićeve biblioteke sačuvan je tek neznatni dio. Spomenutu knjigu *Sedulius, Juvencus, Arator & c.* Marulić je darovao Jerolimu Papaliću, sinu Mateja, da bi ovaj, kako sam piše, »imao uspomenu na svoga prijatelja«.¹ Knjiga je poslije, čini se, promijenila više vlasnika. Naime, na trećoj stranici stoji rukom napisano: *Hic liber est Joannis Pridoaevij Scardonienensis*, iz čega se može zaključiti da je jedno vrijeme bila dio biblioteke skradinskog

¹ P. K o l e n d i ć, *Marulićeva oporuka*, Split 1924, str. 13.

humanista Ivana Pridojevića. Potpis na listiću što ga je knjigoveža naljepio na početku knjige svjedoči da se je knjigom služio i zadarski kapucin fra Fidelis (*P. Fidelis a Jadera Capucc.*) No nije poznato kako je knjiga dospjela u vlasništvo skradinskog humanista i zadarskog kapucina, kao što su nepoznati i putovi kojima je knjiga dospjela u biblioteku splitske Teologije. Treba napomenuti da je knjigu, u kojoj je uvezano jedno inkunabulsko izdanje, opisao pokojni don Ivan Ostojić, profesor crkvene povijesti na splitskoj Teologiji.² Nakon što je opisao knjigu don Ivan je, u jednoj kratkoj bilješci, pretpostavio da je vjerojatno ovo izdanje Marulić darovao Jerolimu Papaliću.³ Njegov opis knjige i opaska o mogućoj povezanosti s Marulićem izmakle su, nažalost, pažnji marulologa.

OPIS KNJIGE

Knjiga je dimenzija 19,5 x 14,5 cm (tekst *in octavo*, 14,5 x 10 cm). Sadrži 316 listova tj. 632 stranice bez numeracije. Tvrdi polukožni uvez očito nije originalan, jer je knjigoveža pri ukoričenju ponešto smanjio format i tom prilikom odrezao dijelove nekih riječi koje su rukom (Marulićevom!) ispisane na marginama. U stvari radi se o skupini međusobno uvezanih knjiga koje je u Veneciji tiskao (sakupio) i uvezao izdavač **Aldo Manuzio** (**Aldus Manutius**), humanist, izdavač i slavni tipograf.⁴

Uz poznate *Poetae Christiani veteres* (Sedulije, Juvenko, Arator) Manuzio je tiskao stihove i djela i drugih starokršćanskih pisaca (Falkonija Proba, Laktancije, Ciprijan, Tiferno, Damaz, Sulpicije Sever) te stihove talijanskog humanista Raffaella Zovenzonija. Stihovi nabrojanih pjesnika čine prvu polovicu sveska (276 stranica) koja nosi i vlastitu dataciju: *Venetiis apud Aldum, MDI. Mense Ianuario*. Drugu polovicu sveska čine opširno djelo (146 stranica) monaha kamaldolanina Petra Kandida (*Petrus Candidus*) *Homerocentra* te životopisi sv. Martina i sv.

² I. O s t o j i ć, »Bibliografija neinventiranih inkunabula u splitskim sjemeništima«, Poseban otisak iz: *Radova Centra JAZU-a u Zadru*, Zadar, 1978, str. 281-296.

³ I s t o, str. 290, bilješka 20: »Pjesnik Marulić je u oporuci naredio da se Jeronimu Papaliću dade *liber poetarum ecclesiasticorum et Sedulii, Juveni et Aratoris et c...* Vjerojatno je to izdanje o kojemu ovdje govorimo.«

⁴ Opširnije o Manuziu i njegovu djelu vidi: T. D e M a r i n i s, Manuzio, Aldo, il Vecchio, u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti XXII*, Roma 1951, str. 182-184; I. Š e g v i ć - B e l a m a r i ć, J. B e l a m a r i ć, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu, Bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji*, Split 1995, str. 57-64. Aldo Manuzio se rodio 1449. u Bassianu (Velletri), a studije pohađa u Rimu kod Gaspara iz Verone i Domizia Calderinija. Grčki jezik studira u Ferrari kod učitelja Battiste Guarinija. Neko vrijeme provodi kod Giovannija Pica iz Mirandole, čuvenog i prerano preminulog humanista. Oko 1490. dolazi u Veneciju te se počinje baviti izdavaštvom i tipografijom, u kojoj će ostati poznat kao izumitelj kurziva tj. sitnih, ukošenih slova. Među prvima objavljuje klasična djela na grčkom jeziku, a u svojoj kući okuplja krug najpoznatijih humanista svojega vremena (tzv. *Accademia Aldina*, u kojoj se govorilo samo grčkim jezikom). Napisao je više životopisa te gramatike latinskog i grčkog jezika.

Nikole. Između njih je uklopljena inkunabula: Macarius Mutius Eques Camers, *De Triumpho Christi*. Djelo je tiskano u Veneciji 1499⁵, a sastoji se od 48 stranica, od čega je tek 14 posvećeno samome djelu *De triumpho Christi*, a ostatak zauzimaju četiri poslanice kojima je autor popratio svoje djelo. I Camersovo djelo (inkunabula) i prvi dio sveska (*Poetae Christiani veteres*) tiskani su na papiru iste vrste sa sličnim filigranima, od kojih su dva stilizirane vage, a jedan šesir s vrpčama, sve u vodenom tisku. Čini se da je Manuzio prvi dio sveska složio prije ili tijekom 1500. god., a drugi dio, u koji je uklopljeno Camersovo djelo, složeno je sedamnaest mjeseci poslije. Naime na kraju uvodne poslanice stoji navedeno mjesto i vrijeme izdanja: *Venetiis. Mense Iunio M.DII.*

SADRŽAJ KNJIGE

Prvi dio

Na trećoj stranici knjige nalazi se popis djela koja se nalaze u knjizi (*Quae hoc libro continentur*). Popis ne odgovara posve rasporedu djela u samoj knjizi te se na njemu ne nalazi Camersovo djelo *De triumpho Christi*. Svoje izdanje Manuzio je popratio uvodnom poslanicom na jednom stranici (četvrtoj), a samo izdanje je posvetio nekom učitelju u Dubrovniku (*Danieli clario Parmensi in urbe Rhagusa bonas litteras publice profitenti*) uz pozdrav čestitom i učenom Dubrovčaninu Danijelu Rastiću (*cum Daniele Restio nostro, homine integerrimo necnon tam moribus quam litteris ornatissimo*). Nakon uvodne poslanice slijede kratke bilješke (na četiri stranice) o životima starih kršćanskih pjesnika/pisaca (Juvenku, Aratoru, Seduliju, Supliciju Severu te Falkoniji Probi). Zanimljivo je da bilješku o Juvenku Manuzio preuzima iz djela sv. Jeronima *De viris illustribus*. Potom na četiri stranice dolazi poslanica *Domino sancto ac Venerabili patri Macedonio presbytero Sedulius in Christo Salutem*. Slijede, na tri stranice *Errata in Sedulio...*, *in Iuvenco...*, *in Aratore*. Nakon *Errata* slijedi jedna stranica na kojoj se nalazi stilizirani grb Alda Manuzija (uokvireno sidro s dupinom te slovima ALDVS).

Kao prvo djelo u knjizi Manuzio je priredio pjesnika **Sedulija** (*Sedulius*) *Mirabilium divinorum*, u četiri knjige u kojima opisuje Božja djela prema knjigama Staroga Zavjeta (prva knjiga) te Novog Zavjeta, uglavnom iz Matejeva evanđelja (ostale tri). Sedulije je bio svećenik porijeklom iz južne Galije a svoje je djelo,

⁵ Djelce *De triumpho Christi* završava slijedećim riječima:

F I N I S

Impressit Venetiis presbyter Franciscus Lucensis Cantor ecclesiae S. Marci. Et Antonius Francisci Venetus litterarum artifex. Regnante Serenissimo Principe et D. D. Augustino Barbadico dei gra(tia) Inclito duce Venetiar(um). Anno salutis d(omi)ni. MCCCC.XCIX. die XXIX. Mensis martii feliciter.

⁶ Opširnije o Seduliju vidi: A. D i B e r a r d i n o, »La poesia cristiana«, u: AA. VV., *Patrologia, Vol. III, Dal Concilio di Nicea (325) al Concilio di Calcedonia (451). I Padri*

poznatije pod nazivom *Carmen Paschale*, sastavio prije 431. god.⁶ O samome Seduliju postoji malo sigurnih i točnih podataka. Izidor Seviljski spominje ga u svome djelu *De viris illustribus*. Čini se da je bio laik te da je neko vrijeme živio u Italiji gdje se posvetio studiju filozofije. Odlučio je *mirabilia Dei* ispjevati u stihovima jer smatra da čitatelji nerado čitaju prozu dok ih naprotiv privlači harmonija stihova. Biblijskim se materijalom koristi dosta slobodno, ne slijedi uvijek vjerno podatke preuzete iz Svetoga pisma. Tekst mu je pun raznih alegorija i simbolizma. Vješto složeni heksametri očituju utjecaj rimskih klasičara: Ovidija, Lukana te nadasve Vergilija. Svoju *Carmen paschale* posvetio je nekom svećeniku Macedoniju.

Marulić je na marginama Sedulijeva djela ispisao brojne bilješke. Uglavnom se radi o ispisu kakva biblijskog imena (na pr. *Enoch, Sarra, Helia, Ezechias* itd.) ili nekog njemu važnog pojma (na pr. *fides, humilitas, sol, luna, ignis* itd.). Uz ovo djelo u knjizi je objavljena i Sedulijeva *Elegia*, u kojoj u 55 dvostiha izlaže paralelizme između Staroga i Novoga zavjeta, potom par epigrama te čuveni *Abece-darij*, himan posvećen Kristu, koji u 23 kvartine pjeva o Kristovu životu. Uz ove stihove ne nalazimo ni jedne Marulićeve bilješke.

O **Juvenku**,⁷ pravim imenom **Vettius Aquilinus Juvenus**, drugom poznatom starokršćanskom pjesniku, znamo vrlo malo, uglavnom ono što o njemu piše sv. Jeronim (usp. *De viris illustribus LXXXIV; Chron., ad an. 2345*), tj. da je plemenita roda s Iberijskog poluotoka, da je postao svećenik te da je pisao za vrijeme cara Konstantina.⁸ U knjizi je objavljena njegova *Evangelica historia*, u četiri knjige, poznatija pod imenom *Evangeliorum libri IV*. U tom djelu, sastavljenom oko 330 god., Juvenko u 3211 heksametara, vergilijanskog nadahnuća, izlaže evanđeoske događaje, uglavnom slijedeći evanđelje po Mateju. Drugim evanđeljima, osobito Lukinim, služi se tek u slučaju da kod Mateja ne nalazi potrebne podatke, primjerice kada piše o Isusovu djetinjstvu. Evanđeoske izvještaje slijedi gotovo doslovno, s rijetkim odstupanjima. Zapravo, cijeli problem za Juvenka jest kako evanđeoski tekst pretočiti u jezik sukladan tradiciji latinskih pjesnika, osobito Virgilija. Njegove heksametre Marulić je popratio brojnim bilješkama i znakovima (uglavnom nacrtanim ispruženim prstom ili uzdužnom crtom uz tekst). Na marginama ne nalazimo istaknuta samo biblijska imena ili neke pojmove iz teksta kao kod Sedulija, nego i neke riječi i fraze koje su Maruliću očito nešto značile (npr. na početku druge knjige uz početne heksametre napisao je riječ *pulchro*,

latini, a cura di Angelo di B e r a r d i n o, con presentazione di Johannes Q u a s t e n, Marietti 1983, str. 304-308; B. A l t a - n e r, Patrologia, Marietti 1983, str. 428.

⁷ Vidi: A. D i B e r a r d i n o, nav. dj., str. 253-256; B. A l t a n e r, nav. dj., str. 422.

⁸ »*Iuvenus nobilissimi generis Hispanus presbyter quator euangelia hexametris uersibus pene ad uerbum trasferens quator libros composuit. & nonnulla eodem metro ad sacramentorum ordinem pertinentia. Florauit sub Constantino principe*« (*De viris illustribus lxxxiv*). Ove podatke o Juvenku objavio je i Manuzio. Djelo o sakramentima (*Sacramentorum ordinem*) koje spominje Jeronim zagubljeno je.

vjerojatno zadovoljan oblikom donesenih heksametara). Neke riječi je teško odgonetnuti zbog naknadno skraćenih (obrezanih) margina.

Arator,⁹ starokršćanski pjesnik iz šestog stoljeća, vjerojatno ligurijskog porijekla. Studirao je u Milanu te je postao pravnik. Neko vrijeme, po preporuci i zaštiti Kasiodora, provodi na gotskom dvoru. Papi Vigiliju, koji ga je učinio subđakonom (kardinalom) rimske crkve, posvetio je 544 godine pjesničku parafrazu *Djela apostolskih*, ispjevanu u 2336 heksametara. Djelo je u našoj knjizi objavljeno pod naslovom *Apostolica historia*. Prvi dio (*liber primus*) posvećen je sv. Petru te slijedi događaje opisane do 12. poglavlja *Djela apostolskih*. Drugi dio (*liber secundus*) posvećen je sv. Pavlu, no donosi i mučeništvo obojice apostola. Brojne događaje Arator je ispustio jer je, kako piše, htio svemu dati mističko i moralno značenje. Dosljedno tome ponekad pretjeruje dajući čudna tumačenja raznih brojeva i imena. Prenaglašava ulogu i značenje Petra dok istovremeno umanjuje ulogu drugih apostola pa i samoga sv. Pavla (očito iz obzira ili duga prema papi Vigiliju). Marulić je i Aratorove heksametre popratio brojnim bilješkama na marginama. Uglavnom se radi o imenima iz teksta (na pr. *Paulus, Jo. Bap., Felix* itd.), no ne nedostaje i znakova koji ukazuju na važnost pojedinih dijelova teksta kao i raznih kraćenica ili riječi koje su Maruliću očito bile važne.

Potom slijedi djelo jedne pjesnikinje iz kršćanske antike za koju se nije znalo da ju je Marulić poznavao. Radi se naime o rimskoj patriciji **Falkoniji Probi**¹⁰ koja je, oko 360 god., u jednoj kompilaciji vergilijevskih heksametara (694), tzv. *centonima*, ispjevala biblijsko pripovijedanje stvaranja, potopa te povijest spasenja. Budući da se radilo o pothvatu koji je teško mogao uspjeti, razumljiv je malen broj Marulićevih bilježaka (samo desetak na dvadeset stranica) na marginama njezinih stihova.

Ovih četvero pjesnika zauzima gotovo polovicu stranica naše knjige. Potom slijede dvije pjesme, *De resurrectionis Dominicae die* i *De passione Domini*, koje su se pogrešno pripisivale **Laktanciju Firmijanu**¹¹ te su i objavljene pod njegovim imenom. Posluživši se pjesmom *De resurrectionis dominicae die*, koja je dugo bila pripisivana i Venanciju Fortunatu, Marulić je načinio vlastitu *Od uskarsa*

⁹ Usp. H. I. A r n t z e n i u s, »Arator, S. Ecclesiae Romanae subdiaconus«, u: *PL* 68,46-62.

¹⁰ O Falkoniji Probi vidi: B. A l t a n e r, nav. dj., str. 422.

¹¹ Laktancije Firmijan (*Lucius Caecilius Firmianus Lactantius*) porijeklom je iz sjeverne Afrike. Prema Jeronimu (*De vir. ill. 80*) bio je Arnobijev učenik. Rodio bi se oko 250 god. Car Dioklecijan ga je pozvao da podučava govorništvo u Nikomediji. U međuvremenu postaje kršćanin tako da za vrijeme progona zapada u teškoće i veliku oskudicu, sve dok na vlast nije došao Konstantin koji ga je pozvao da mu sina Krispa podučava u latinskom jeziku. Napisao je više spisa (*Divinae institutiones, Epitome, De opificio Dei, De ira Dei, De mortibus persecutorum*). Marulić je, kako svjedoče njegovi spisi, poznavao neke od spisa Laktancija Firmijana, a u svojoj biblioteci posjedovao je *Divinae institutiones*, čiji se utjecaj lako može uočiti u nekim Marulićevim djelima, osobito u trećoj knjizi *Evangelistara*.

Isusova.¹² Slijedeći druge autore B. Lučin pjesmu pripisuje Venanciju Fortunatu, ali je utvrđeno da je pjesma nastala mnogo kasnije od, za sada, nepoznatog autora. U izvanrednom članku Lučin je pokazao na koji način se je Marulić služio predloškom kako bi sastavio svojih 78 dvostruko rimovanih dvanaesteraca bez prijenosne rime, posvećenih Kristovu uskrsnuću. Zaključuje da Marulić »nije imitator nego aemulator, a k tome je... u priličnoj mjeri upravo inventor«. ¹³ Spomenuta pjesma *De resurrectionis dominicae die* pisana je u elegijskim dvostisima, a u Manuzijevu izdanju ima 102 stiha za razliku od 110 stihova izdanja koje spominje Lučin.¹⁴ Malene razlike u tekstovima postoje. Primjerice dvostisi

*salve, festa dies, toto venerabilis aevo,
qua deus infernum vicit et astra tenet*

koji se u izdanju što ga donosi Lučin nalaze kao 39-40, u Manuzijevu izdanju se nalaze na početku teksta, a to, čini mi se, više odgovara Marulićevoj pjesmi koja započinje stihovima

*O prisvitli dan, svim vernim prisviti,
U kom iz greba van usta Karst propeti.*

Još samo spomenimo da u Manuzijevu izdanju nedostaju dvostisi 45-46, 77-78 te završni 101-110. No isto tako kod Manuzija se nalazi nekoliko dvostiha kojih nema u novijem izdanju.

Druga pjesma, *De passione Domini*, objavljena pod imenom Laktancija Firmijana, također je nastala mnogo kasnije. Osamdeset heksametara kojima se oplakuje Kristova muka i u kojima se sam Krist žali na okrutnosti što ih je morao podnijeti, otkrivaju, čini se, ruku nekog od srednjovjekovnih humanista. Spomenimo da je i naš Marulić u stihovima opjevao Kristovu muku. Naime, u pjesmi *Svarh muke Isukarstove*, Marulić dvostruko rimovanim dvanaesticima u 676 stihova prati Krista kroz njegovu muku te u Kristova usta stavlja dirljive riječi koje kod čitatelja trebaju izazvati ganuće i žal zbog grijeha koji su uzrok Kristovih patnji. Na pitanje je li pjesma *De passione Domini* poslužila Maruliću samo kao nadahnuće ili je izravnije utjecala na njegovu pjesmu, trebala bi odgovoriti književna kritika. Slično vrijedi i za još nekoliko pjesama koje se nalaze u Manuzijevu izdanju: Caecilius Cyprinaus, *De ligno crucis* (u 69 stihova); Tiphernus, *Deprecatoria ad Virginem* (27 dvostiha), *Oratio ad beatissimam Virginem* (59 stihova), *Precatio matutina ad omnipotentem Deum* (76 stihova), Sanctus Damasius episcopus, *De laudibus Pauli apostoli* (26 heksametra), *Elegia in Hierusalem* (36 dvostiha), *In natali Salvatoris* (stihovi u 8 kvartina).

¹² Opširnije o tome vidi: B. L u č i n, »*Od uskarsa Isusova* - Marulićeva parafraza Venancija Fortunata«, u: *Colloquia Maruliana I*, Split 1992, str. 95-114.

¹³ Ondje, str. 114.

¹⁴ Lučin se poslužio kritičkim izdanjem Fortunatovih stihova: *Venanti Honori Clementiani Fortunati Opera poetica, recensuit et emendavit Fridericus Leo*, u: *Monumenta Germaniae historica, Auctorum antiquissimorum tomi IV pars prior*, Berolini MDCCCLXXXI, str. 59-62. Latinski tekst stihova Lučin je objavio kao prilog svome članku.

Zanimljivo je da je Manuzio među nabrojene *Poetae Christiani veteres* uvrstio i stihove talijanskog humanista **Raffaela Zovenzonija** koji je zastupljen s nekoliko pjesama: *In die palmarum* (10 kvartina), *In passione Domini nostri Iesu Christi* (10 kvartina), *Ad Christum ut perdat Turcas* (5 kvartina), *Ad beatissimam Virginem* (8 epigrama od kojih svaki počinje i završava riječima *Sit benedicta dies...*). Spomenuti humanist rođen je u Trstu 1431., a umro je u Trentu oko 1485. Poznati je humanistički učitelj koji naučava u brojnim talijanskim gradovima, ali i u Istri.¹⁵ Nakon izгона iz Trsta, 1468., odlazi u Veneciju, a potom stiže u Šibenik gdje susreće velikog hrvatskog humanista Jurja Šižgorića s kojim će ga vezati blisko prijateljstvo.¹⁶ Do sada se smatralo da mu je objavljen tek mali dio onoga što je napisao, uglavnom pjesama, i to ne prije 1719. u Firenzi.

Prvi dio završava, kako smo gore naveli, riječima u kojima se navode mjesto i vrijeme izdanja: *Venetiis apud Aldum. MDI. Mense Ianuario.*

Drugi dio

Drugi dio Manuzijeva izdanja počinje kratkom poslanicom (na grčkom i latinskom) koju je autor *Homerocentre*, Petrus Candidus, monah kamaldoljanin, uputio izdavaču Aldu Manuziu, te trima epigramima. Potom slijedi *Homerocentra*, dosta opširno (oko 146 str., dvojezično — latinski i grčki) pjevanje povijesti spasenja; od Adama i Eve pa do Kristova uzašašća. U stvari radi se o grčkim stihovima, centonima preuzetima iz Homera (odatle naslov *Homerocentra*) koje potom Petar Candido tumači na latinskom u svjetlu objave i povijesti spasenja. Kao i njen predložak, naime djelo Probe Falconie, *Homerocentra* izgleda da nije pobudila Marulićevo zanimanje, ako je barem suditi po nedostaku bilješki na marginama stihova *Homerocentre*. Ne nailazimo ni na jednu jedinu bilješku!

Slijedi djelo kojemu je autor gorespomenuti **Macarius Mutius Eques Camers**¹⁷ *De triumpho Christi*, na 14 stranica, koje je autor popratio čak sa četiri poslanice (*lectori felicitatem*). Tri poslanice tiskane su prije samoga djela, a četvrta nakon njih. U uvodnim poslanicama, osobito u drugoj i trećoj, autor iskazuje bogato poznavanje latinske i grčke klasične književnosti, ali iskazuje žaljenje što kršćanski pjesnici ne pjevaju o istinitim događajima iz povijesti spasenja, nego se radije priklanjaju izmišljenim pričama. Potom on sam u herojskim heksametrima (317) pjeva o Kristovu silasku nad pakao te o njegovoj pobjedi. Marulić je popratio vlastitim bilješkama više poslanice nego samo djelo. Nije nemoguće da mu je

¹⁵ Usp. E. Z u l i a n i, »Zovenzoni, Raffaele«, u: *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, XXXV, Roma 1950, str. 1027.

¹⁶ O Zovenzonijevu boravku u Šibeniku te o njegovu odnosu sa Šižgorićem vidi: K. Č v r l j a k, »Tršćanski humanist Raffaele Zovenzoni (1434-1485?) u Istri i Dalmaciji, s posebnim osvrtom na Kopar i Šibenik te Jurja Šižgorića«, u: *Mogućnosti*, 39 (1992) br. 11-12, str. 890-915.

¹⁷ Nažalost, o ovome autoru nismo uspjeli pronaći nikakav podatak.

Camersovo djelo poslužilo kao poticaj i nadahnuće za *Dialogus de Hercule a christicolis superato*.

Čini se da su djela **Sulpicija Severa (Sulpitius Severus)** bila Marulićeva omiljena literatura, sudeći barem po brojnim bilješkama na marginama. Sulpicije Sever¹⁸ rođen je u Akvitaniji vjerojatno oko 360. g., a umro između 420-425. Malo informacija koje postoje o njemu dolaze nam iz spisa njegovog prijatelja Paulina iz Nole te Genadija. Potječe iz bogate obitelji te je imao vrsne učitelje. Studirao je pravo i postaje vrstan pravnik. Ženi kćer bogatog konzula koja ubrzo mlada umire, a Sulpicije odlučuje slijediti svog prijatelja Paulina te postaje monah. Privučen glasovitošću biskupa Martina iz Toursa, pohađa ga te postaje njegov učenik i prijatelj. Napisao je veliko djelo *Opća kronika*, u kojem je opisao povijest svijeta od nastanka do 400. g. poslije Krista. Djelo nije doživjelo velika uspjeha, za razliku od Životopisa sv. Martina (*Vita sancti Martini*), koji je pisac popratio s tri poslanice (*Euzebiju, Aureliju te Bassuli*) i trima knjigama *Dijaloga*¹⁹ (*Dialogus de miraculis sancti Martini episcopi*) koji upotpunjuju životopis a koji su također objavljeni u našoj knjizi. U njoj je objavljeno i djelo *De translatione corporis sancti Martini* kao dodatak *Dijalozima*. Biografija sv. Martina napisana je još za svečeva života a objelodanjena poslije njegove smrti. Životopis obiluje svečevim čudesima, koja će imati velika odjeka u pučkoj pobožnosti idućih stoljeća. Čini se da je sveti biskup tourski u Maruliću imao velikog štovatelja, sudeći ne samo po bilješkama na marginama spisa o sv. Martinu, nego i po djelima našega humanista. On u *Evandelistaru* izravno navodi da poznaje i koristi se djelom Sulpicija Severa o svetom biskupu.²⁰ U *Instituciji* pak sv. Martina spominje čak jedanaest puta, i to za primjere dijeljenja milostinje (dva primjera), poniznosti, bdjenja, molitve bez prestanka, iskazivanja časti svećenicima, čuvanja čistoće, strpljiva podnošenja nepravde, odupiranja đavlu, blagog umiranja, te otkrivenja blaženstva nebeskoga.²¹ Primjer sv. Martina koji je plaštem ogrnuo siromaha donosi i u djelu *De ultimo Christi iudicio*.²² Sve navedene primjere preuzeo je iz djela Sulpicija Severa.

¹⁸ Usp. B. A l t a n e r, nav. dj., str. 233-234.

¹⁹ Stručna literatura redovito spominje samo dvije, umjesto tri knjige *Dijaloga*, no radi se samo o različitoj podjeli jednog te istog sadržaja (usp. B. A l t a n e r, nav. dj., str. 234).

²⁰ U *Evandelistaru VII,32 - O brizi da se klonimo zlih riječi*, Marulić piše da je »Sulpicije Sever, koji je napisao životopis svetoga Martina, biskupa Toursa, uvidjevši tek u starosti da su ga pelagijanci prevarili, zadržao šutnju sve do smrti...« (*Evandelistar II*, str. 358). Na drugom mjestu (*O zahvalnima prema Bogu u Novome Zavjetu - Ev VI,3*) među onima koji su znali iskazivati zahvalnost prema Bogu navodi i sv. Martina i to među biskupima na prvome mjestu (ostali su Nikola, Augustin i Ambrozije) (usp. *Evandelistar II*, str. 199).

²¹ Za dva primjera dijeljenja milostinje (usp. *Institucija I*, str. 81-82); primjer poniznosti (usp. *Inst. I*, str. 108); primjer bdjenja (usp. *Inst. I*, str. 151-152); primjer molitve bez prestanka (usp. *Inst. I*, str. 166); primjer iskazivanja časti svećenicima (usp. *Inst. II*, str. 97); primjer čuvanja čistoće (usp. *Inst. II*, str. 257); primjer strpljiva podnošenja nepravde (usp. *Inst. III*, str. 49); primjer odupiranja đavlu (usp. *Inst. III*, str. 141); primjer blagog umiranja (usp. *Inst. III*, str. 184) te primjer otkrivenja blaženstva nebeskog (usp. *Inst. III*, str. 318).

²² Usp. M. M a r u l i ć, *Latinska manja djela I*, Split 1992, str. 196.

SECVLII

Iesum ad poenam ductum.

Cum que datus senu ad poenam sanctus abiret,
militibus uilem rubri sub tegmine cocci
uestitur chlamydem, species ut cuncta cruenta
mortis imago foret, spinis circumdedit amplum
nexa corona caput, quoniam spineta benignus
omnia nostrorum susceperat ille malorum.
Implet arando manū, sceptrum quia mobile terræ
inualidum, fragile est, uacuum, leue, mox alienos
deponens habitus, proprium suscepit amictum.
Scilicet humanæ positurus tegmina carnis
& sumpturus item, nil iam ut mutabile ferret,
post mortem propria cum maiestate resurgens
humano ponens mortalem tegmine carnem.

Fel Domino datum.

Nec sine diuino constat moderamine gestum,
quod uinum cum felle datum, tristem que saporem
suscipiens tetigit labiis & ab ore remouit.
Quippe necem paruo degustaturus amaram
tempore, quam reduci contemnere came pararet.

Iesum patulo affixum ligno.

Protinus in patuli suspensus culmine ligni
relligione pia mutans discriminis iram,
pax Crucis ipse fuit, uiolenta que robora membris
illustrans propriis poenam uestiuit honore,
supplicium que dedit, signum magis esse salutis,
ipsa que sanctificans in se tormenta beauit
ne ue quis ignoret speciem Crucis esse colendam,
quæ dominum portauit ouans ratione potenti,
quattuor inde plagas quadrati colligit orbis.
Splendidus aethoris de uertice fulget eous.
Occiduo sacra lambuntur sydere planta.
A rictu dextra tenet, aedium laua erigit axem,
cuncta que de membris uiuit natura creantis,
& cruce complexum Christus regit undiq; mūdum.

Titulus in cruce, græce. latine. & hebraice.

Scribitur & titulus hic est nam rex iudæorum

Stranica iz knjige Sedulius, Arator, Juuencus etc. s Maruličevim vlastoručnim marginalnim bilješkama

Pagina dal libro Sedulius, Arator, Juuencus etc. con note autografe del Marulić in margine

LIBER . I.

Quod pretio mercator emat, quæ talia Petrus
 At tentare uidens, quis nam te perditæ dixit?
 Mouit ad ista furor? domini quod gratia donat
 Ut uenale putes. sensu hoc, non sumitur auro
 Nec licet, ut cælum corrupta pecunia quærat,
 Quam terræ scrutator amat. tibi nulla profecto
 Hac superest in sorte quies, nec ad ista uenire
 Tu poteris pollute dolis, qui cordis amari
 Felle tumens aliena petis. namq; atria mentis
 Spiritus illa subit, quæ simplicitate nitescunt
 Hac de uoce sacræ lux est manifesta figuræ.
 Ecclesiæ speciem præstabat machina quonda in
 Temporibus constructa Noe, quæ sola recepit
 Omne genus, clausis q; ferens baptismatis iustar,
 Cum uaga letales pateretur turba procellas,
 Ad uitam conuertit aquas. simul ipsa columbam
 Deluit & coruum. sed non concordia mentis
 Fecit utros' q; pares, hunc guttura plena rapinæ
 Subduxere uia, cupiens q; infunere pasci
 Nil potuit uitale sequi. redit ales amica
 Frugibus, & nullis succumbit naufraga lymphis
 Nutri de morte timens, studio q; laboris
 Dat documenta pii. quanto teneatur amore
 Plus operi deuota fides, rostri q; modesti
 Pignus oliua fuit. dilectio semper in ore
 Fructum pacis habet. uolitant in fluctibus ambo
 Ex uno sancto q; sinu. seruantis in aluo
 Purganti uallante freto, tamen exulat unus
 Et reditu cessante perit. non ergo saluti
 Sufficit unda lauans, nisi sit sine felle columba,
 Qui generatur aquis, Simo hic baptismatis undam
 Contigerat, sed coruus erat. sua lucra requirens,
 Quæ nunquam meruere deum, qui limine templi
 Vendentes arcere solet. meliora sequamur.
 Petrus ad ista uocat, qui filius esse columbæ
 Dicitur ore dei. merito q; hac matre creatus
 Ecclesiæ sublimat opus. de munere prolis

bb i iii

*Stranica iz knjige Sedulius, Arator, Juuencus etc. s Maruličevim
vlastoručnim marginalnim bilješkama*

*Pagina dal libro Sedulius, Arator, Juuencus etc.
con note autografe del Marulič in margine*

Manuzio u svoje izdanje, kao posljednju knjigu, uvrštava Životopis sv. Nikole, biskupa iz Myre. Životopis je s grčkog na latinski preveo venecijanski patricij **Leonardo Giustiniani**,²³ brat sv. Lovre Justinijanija, prvog patrijarha Venecije. Leonardo je bio državnik, humanista i pjesnik, rodio se u Veneziji oko 1388. gdje je i umro 1446. Bio je u prijateljskim odnosima s brojnim humanistima svoga vremena. Literaturom i humanizmom bavio se više iz hobija nego profesionalno. Formirao je bogatu biblioteku u kojoj je sakupio brojne rukopise na latinskom, grčkom te na narodnom (talijanskom) jeziku. Za života stekao je veliku slavu svojim popularnim ljubavnim pjesmama lirskog tipa, tzv. *justinijankama ili venecijankama*, koje su bile rado pjevane. S grčkog je preveo nekoliko životopisa od Plutarha te već spomenuti Životopis sv. Nikole, biskupa iz Myre, djelo Šimuna Metafraste. Na marginama životopisa sveca - zaštitnika putnika, mornara, djece i djevojaka za udaju – nalazimo brojne Marulićeve bilješke koje svjedoče o njegovu zanimanju za zgode iz svečeva života. To zanimanje naći će odjeka i u njegovim djelima – *Evangelistaru*²⁴ i *Instituciji*.²⁵

JE LI KNJIGA MARULIĆEVA?

Godina/e tiskanja naše knjige nije sama po sebi dokaz da je knjiga bila dio Marulićeve biblioteke, to više što se na trećoj stranici, kako rekosmo, nalazi napisano: *Hic liber est Joannis Pridoaevij Scardonensis*. No već više puta spomenute bilješke, napisane rukom na marginama knjige, nedvojbeno pak svjedoče da je knjiga pripadala Marku Maruliću. Naime, uspoređujući rukopis bilješki s margina naše knjige s rukopisom kopija Marulićevih autografa (raznih pisama i *Repertorija*), a koji se nalaze u *Marulianumu*, sa sigurnošću se može tvrditi da je knjiga činila dio Marulićeve biblioteke. Dodatno dokazuju našu tvrdnju razni popratni znakovi na marginama (ispruženi prsti, križ s postoljem) koje susrećemo i u drugim knjigama za koje se nedvojbeno zna da su iz Marulićeve biblioteke.

Na kraju ovog kratkog prikaza knjige iz Marulićeve biblioteke izražavam nadu da će njezino poznavanje pridonijeti većem proučavanju i boljem poznavanju, ne samo filološkom, djela Marka Marulića. Ova knjiga mogla bi postati još jedan dragocjeni izvor marulofilima i marulolozima u otkrivanju daljnjih utjecaja na Marulićevu versifikaciju, osobito s obzirom na *Davidijadu*, ali i na brojne druge teme. Osim sadržaja same knjige, dragocjene su i spomenute bilješke koje, uz *Repertorij*, postaju dragocjen izvor za proučavanje njegovih djela.

²³ Usp. M. T. D a z z i, »Giustiniani (o Gustinian o Giustiniano o Zustinian) Leonardo«, u: *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti XVII*, Roma 1951, str. 385.

²⁴ Sv. Nikolu uzima za primjer zahvalnosti prema Bogu (usp. *Evangelistar II*, str. 199).

²⁵ Sv. Nikola je primjer preziranja zemaljskih dobara poradi Krista (usp. *Inst. I*, str. 67-68); primjer kažnjavanja tijela postom (usp. *Inst. II*, str. 151-152) te za primjer otkrivenja blaženstva nebeskog (usp. *Inst. III*, str. 318-319).

Mladen Parlov

ANCORA UN LIBRO
APPARTENENTE ALLA BIBLIOTECA DEL MARULIĆ

Nel tesoro della biblioteca della Facoltà di Teologia a Spalato si trova un libro sul cui dorso sono scritti a mano tre nomi: *Sedulius, Juvenus, Arator & c.* Ai conoscitori di Marko Marulić e delle sue opere questi nomi sono ben noti. Si tratta, infatti, di tre antichi poeti cristiani dei quali il Marulić possedeva le opere nella sua biblioteca. Il libro citato: *Sedulius, Juvenus, Arator & c.* era stato donato dal Marulić, come apprendiamo dal suo testamento, all'amico Jerolim Papalić.

Le dimensioni del libro sono 19,5 x 14,5 cm (testo *in octavo*, 14,5 x 10 cm). Contiene 316 fogli, ovvero 632 pagine non numerate. La rilegatura rigida in mezza pelle evidentemente non è originale, infatti nel rilegare il libro il rilegatore ne ha leggermente ridotto il formato e tagliato così parti di alcune parole che sono scritte a mano (dal Marulić!) sui margini. In realtà si tratta di un gruppo di libri rilegati insieme, stampati a Venezia da **Aldo Manuzio (Aldus Manutius)**, umanista, editore e famoso tipografo.

Oltre ai noti *poetae Christiani veteres* (Sedulio, Giovenco, Aratore) Manuzio diede alle stampe anche i versi e le opere di altri autori antichi cristiani (Proba Faltonia, Lattanzio, Cipriano, Tipherno, Damaso, Sulpizio Severo) e i versi dell'umanista italiano Raffaele Zovenzoni. I versi dei poeti ricordati costituiscono la prima metà del volume (276 pagine) che è datato: *Venetiis apud Aldum, MDI. Mense Ianuario*. L'altra metà del volume è costituita dall'ampia opera (146 pagine) del monaco camaldolese Pietro Candido *Homerocentra* e dalle vite di S. Martino e di S. Nicola. Tra queste è inserito l'incunabolo: Macarius Mutius Eques Camers, *De Triumpho Christi*, stampato a Venezia nel 1499. Sembra che il Manuzio abbia composto la prima parte del volume prima o durante l'anno 1500, mentre la seconda parte, in cui è inserita l'opera del Camers, è composta diciassette mesi dopo. Infatti, in chiusura dell'epistola introduttiva sono indicati il luogo e la data dell'edizione: *Venetiis. Mense Iunio MDII*.

I versi degli antichi poeti cristiani Sedulio, Giovenco e Aratore come le vite di S. Martino e S. Nicola sono accompagnati da numerose note in margine al testo, testimoniando così l'interesse del lettore. In base al confronto della grafia delle note in margine al nostro libro con la grafia delle copie degli autografi del Marulić (varie lettere e il *Repertorium*), che si trovano al *Marulianum*, si può con sicurezza sostenere che il libro apparteneva alla biblioteca del Marulić. Una prova supplementare della nostra affermazione è rappresentata dai vari simboli aggiunti in margine (il dito teso, la croce con il piedistallo) che incontriamo anche in altri libri dei quali si sa, senza ombra di dubbio, che provengono dalla biblioteca del Marulić.